

I

Ideologia, pensament i política

Una reconquesta: l'educació, una guerra per tornar a triomfar a les batalles de la pau

ALEJANDRO MAYORDOMO PÉREZ

El 29 de març de 1939 arriben a la ciutat de València combatents de la República que van abandonant els fronts. Aquell mateix dia, un catedràtic de dret civil de Múrcia ocupa l'edifici històric de la Universitat. L'endemà entren, triomfants, les tropes franquistes, amb «entusiasmo inenarrable», segons notifica el comunicat oficial del Cuartel General i *Avance* anuncia: «Ya tenéis, valencianos, la Paz, el Pan y la Justicia». De seguida neix el diari *Levante*, com a òrgan de la Falange Espanyola Tradicionalista i de les Juntas d'Ofensiva Nacional Sindicalista. El 31 se celebra una missa, a la plaça ràpidament batejada com del Caudillo. Un mes després, del 2 al 5 de maig, Franco visita la capital valenciana i presideix la desfilada de la Victòria. Les paraules, els títols, i els fets, predeien ja bastant del que arribava: força, unitat, autoritat, atac, imposició.

ESCENES I SENYALS D'UN TEMPS D'EXCEPCIÓ

Rememorem, per començar, alguns missatges de la crònica d'actualitat que mostrava la premsa valenciana, tot just acabada la terrible guerra del 1936 al 1939. Eren informacions, sí, però també missatges carregats de doctrina i d'inculcació; en el món de l'educació, vencedors i vençuts, sabrien així què estava passant i a quin «espíritu» —principi generador— havien d'atenir-se d'ara endavant. El peculiar o curiós d'alguns casos no era, per descomptat, una cosa simplement anecdòtica. Idees, objectius, models d'ensenyament, concepcions del magisteri, espais i recursos per a l'acció quedaven definits i divulgats. La victòria es repetia, ara necessitava accions i instruccions per fer-la permanent i fecunda. Quina educació i quina pedagogia es postulaven?

El diumenge 23 d'abril, tres setmanes després de la fi de la contesa el diari *Levante*, nom que forçadament va adquirir llavors la històrica capçalera d'*El*

Mercantil Valenciano, reproduïa un article de Martín Arévalo («Cosas de la nueva España. Educación nacional») que s'adreça a aquells mestres «de la zona roja» que no coneixen els tres punts de l'interès més gran: la simpatia del Caudillo envers mestres i infants, la reposició del Sant Crucifix a l'Escola Nacional i la creació del Ministeri d'Educació. Els fa saber, en primer lloc, la seva tasca privilegiada d'aquell moment; recorda que Franco —«que se siente el primer maestro de España»— ho havia expressat en una Assemblea de Mestres Catòlics a Salamanca, on va dir: «Vosotros sois el ejército que debe ganar las batallas de la paz». No, no al magisteri «ateo, comunista inculcador». Aquesta havia de ser la reconquesta de la postguerra: la dels mestres «apartados, por malas propagandas de jefes indignos, de la ruta de nuestra tradición en materia pedagógica».

El 14 de maig es feia arribar a València una referència sense cap més detall o explicació: l'alcalde de Madrid declarava que els colons infantils «fueron hallados al liberarse Barcelona en un estado de vergonzosa y pervertida educación marxista». El dia 19 de maig d'aquell mateix any el diari *Levante*, com a «órgano de la Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.», comparava i fixava posicions de combat; Jesús Revuelta escrivia sobre «Las mentiras de la educación roja en la infancia». I segons ell, molts nens havien estat evacuats a Rússia per «recibir la semilla comunista» a les escoles; insistia, «se suprimió toda noticia de Historia de España anterior al 14 de abril de 1931» i es pretenia ocultar «el oro de nuestro pasado». L'autor afirmava que Jesús Hernández va fer, des del Ministeri d'Instrucció Pública, una tasca «más de propaganda bolchevique que de educación» i acabava assenyalant el nou rumb del futur: «Nosotros, la España de Franco, en cambio, educamos a la juventud, cristiana y militarmente».

Això valia, és clar, per a tots els nivells educatius. També a la universitat; des d'aquesta mateixa s'entenia que calia reconstruir l'Espanya més autèntica. De seguida que es produeix l'anomenada *Victoria*, el Sindicat Espanyol Universitari es fa present. *Levante* insereix un breu article que porta per títol «Una nueva aristocracia surge al poder» (20-IV-1939). Sosté amb fermesa el valor del que anomena «aristocracia de la inteligencia», imprescindible per realitzar la «grandeza imperial y la transformación perfeccionante de España» que defensa la Falange davant la «dominación plutocrática» i el «dominio rojo» i arenga amb fermesa: «A vosaltres universitaris, en conjunció harmoniosa de classes, us pertany el futur; també el servei i el sacrifici», i afegia un desig: «Lograremos una España grandiosa y satisfactoria, donde a los españoles exentos de la mentira política no se los mida por sus riquezas, sino por su capacidad para engrandecer a España».

També, doncs, és necessària, i urgent, «La conquista de la Universidad para España», així ho proclama Diego Aparicio López a les pàgines del diari *Levante*, el 28 de juliol de 1939. Una Universitat que presenta com a font dels principis aglutinant per a l'acció política, com a òrgan creador de valors culturals i científics, i

uns universitaris a qui, pensa, és exigible que facin l'obra revolucionària del Nacional-Sindicalisme. No es pot consentir, afegeix, que professorat i alumnat segueixin pel «camino tortuoso de la anti-España». A la Universitat van començar les convulsions espanyoles del segle xx, es pot llegir en un editorial del mateix diari (18-VIII-1939); i allà es ressalta l'afany del Sindicat Espanyol Universitari, que és estudi, pensament, milícia i acció:

La Universidad, hoy, por la vuelta de los combatientes y la incorporación de los estudiantes nacional-sindicalistas, se enfila por el rumbo preciso [...] La verdad que no lograron hallar los magníficos universitarios de promociones anteriores a la guerra, la han encontrado, en los campos de batalla, y en la pelea por calles y plazas de España, los camaradas del SEU y la hincan en el tuétano mismo de la Universidad. Es en el Estudio, en el Estilo, en la Política [...] Y es menester que en Valencia —como en el resto de España— la más delicada y efusiva atención acompañe a los que todavía no tienen veinte años y poseen la gloria del servicio a la Patria y a la Revolución Nacional-Sindicalista.

Segons explicava *Las Provincias* el 25 d'octubre, quan s'inaugura el curs 1939-1940, amb els estudiants del SEU uniformats, el seu cap afirma que en un imperi de cultura la Universitat té la primera paraula «como forjadora de cohesión espiritual y como instrumento generador y difusor de nuestra cultura». I el catedràtic Francisco Alcayde, a la seva lliçó inaugural, advertia que la institució havia de formar el «hombre nuevo y patriota», i que calia seguir les directrius fixades per l'Estat i contribuir a la reconstrucció nacional.

Per assegurar aquestes directrius es va considerar apropiat posar en marxa l'imperatiu de *rehabilitar* els docents. En els darrers dies de maig i primers de juny de 1939, la premsa valenciana difonia les prescripcions de la Inspecció i de la prefectura provincial de Primer Ensenyament; l'avís és peremptori: amb un termini de quinze dies el magisteri públic, el dels col·legis privats, i el pertanyent a escoles de patronat i municipals, havia de presentar la sol·licitud de «rehabilitación profesional». El dia 4 d'aquell mes de juny, la inspectora en cap, Natalia Ballester, signava una disposició, assenyalant que tots els mestres i les mestres d'institucions privades —degudament legalitzades abans del 18 de juliol de 1936— que no estiguessin ja sancionats per tribunals militars o per la Comissió professional depuradora, podrien reprendre les classes, remetent una declaració jurada del director en què es fessin constar aquests punts: que tot el professorat del col·legi és addicte al Movimiento Nacional; que cap d'ells no ha format part «en los trabajos de la sublevación marxista»; que estan disposats a ressaltar en els treballs escolars «las glorias españolas, las altas virtudes patrias y el ideal católico».

Resulta evident que tota aquesta tasca aniquiladora i reconstructora necessitava una directriu unitària i fèrria que definís el nou model pedagògic i les seves

exigències. Potser un petit detall exemplifica bé aquest assumpte. El Servei Espanyol del Magisteri aviat organitza uns Curssets d'Orientació i Perfeccionament, i quan a València es realitza l'acte final —una «Misa de Comunió» celebrada a la Catedral el dia 12 de setembre de 1939— s'obsequia el magisteri valencià amb una senzilla estampa que recull versicles dels evangelis: «Vosotros sois la sal de la tierra», «Yo soy la vid, vosotros los sarmientos», «Dejad que se acerquen a mí los niños y no se lo estorbéis», «Cualquiera que escandalizare a uno de estos pequeñuelos que creen en mí, mejor le fuera si le ataran una piedra de molino al cuello y lo arrojaran al mar». En fi: llum, camí, veritat i vida.

La premsa ens ofereix igualment la possibilitat d'apropar-nos ara a aquesta obra *missional*. Podem veure-hi, com a mostra, la crònica detallada de l'exposició d'aquests *ensenyaments* o *consignes*, desenvolupats principalment en un vell centre cultural i de formació del magisteri valencià, el Liceo Pedagógico del carrer del Mar; es tracta d'un curs de Pedagogia Fonamental, dirigit per l'inspector de Primer Ensenyament, Antonio Michavila i Vila; calia fer-ho així, en considerar-se —des de la sessió d'obertura l'octubre de 1941— que les diferències entre el mestre d'ahir i el d'aquell moment havien de ser clares, ja que urgia eliminar les noves doctrines revolucionàries *desviades* i *materialistes* que havien estat implantades. El seu anunci a la premsa, diari *Las Provincias* (7-XI-1941), diu així:

Es un hecho evidente que España ha sufrido la acción morbosa y corrosiva de unas doctrinas pedagógicas revolucionarias: una pedagogía naturalista de aparente estructura filosófica ha ejercido una acción de rectorado sobre escuelas y maestros. Y es tarea necesaria y urgente proceder a una seria crítica de esos valores en curso para que el pensamiento pedagógico español se depure de estos morbos y recobre la seriedad y autenticidad científica en armonía con los postulados de nuestra fe católica y de nuestra doctrina ortodoxa de la Hispanidad.

Al llarg del curs es va passar revista a aquests temes: problemes i fonaments generals de l'educació i la pedagogia, fonaments de la teoria general de la instrucció, qüestions de didàctica fonamental, els fins educatius i l'estudi eticoreligiós i social de l'educació, els problemes psicopedagògics, els problemes de l'herència i el sexe a la pedagogia; i dos més, curiosament, dedicats a explicar les posicions i els problemes de la Pedagogia de l'interès i l'anomenada «escola activa», i finalment el que tractava la Pedagogia de la llibertat, fent referència a la doctrina ortodoxa i la doctrina revolucionària. En el transcurs de totes aquestes sessions, l'inspector Michavila disserta sobre aspectes més tècnics de l'educació com ara qüestions psicològiques, els fenòmens de la vida intel·lectual, la memòria i l'atenció com a elements de l'aprenentatge; ressalta la potencialitat de la imaginació creadora o constructiva, o el valor del factor afectiu i de la pedagogia del sentiment, el cultiu i la direcció pedagògica de la voluntat; indica la necessitat

d'ordenar i racionalitzar les matèries, eliminar l'enciclopedisme; i recomana la combinació evolutiva de la globalització i la concentració de l'ensenyament, o la unió del que és filosòfic amb mètodes inductius i experimentals.

En aquest punt mereixen destacar-se les seves anotacions (*Las Provincias*, 6 i 12-VI-1942) sobre el mètode pedagògic: primer, alertant contra el fetitxisme d'aquest, inútil sense la figura i personalitat del mestre; i, per altra banda, aconsellant la utilitat de les dues vies metodiques a integrar, l'anàlítico-inductiva i la sintético-deductiva. O les seves consideracions sobre el procés lògic, psicològic i didàctic d'una lliçó: empatia entre aprenent i educador, conèixer íntimament la psique del nen, centrar-se en el jo de l'educand, pedagogia de la intuïció, la importància de la doctrina dels graus formals d'Herbart i també els defectes. De manera que manifesta, clarament, els seus actualitzats coneixements sobre avenços de la modernitat pedagògica, que ell mateix havia propiciat com a inspector i com a animador del Centre de Col·laboració Pedagògica de Sogorb; però alhora ens permet veure'l com una figura pionera empenyorada —com passarà anys després— a vincular aquesta modernitat amb les noves i contradictòries exigències ideològiques del nou règim polític. Sorpren, per exemple, la seva forma de qualificar les tècniques escolars de Dewey i el mètode de projectes, o l'escola del treball de Kerschensteiner; les entén com a expressió del «materialisme pedagògic», oposat al sentit espiritual del catolicisme.

I aquests són alguns textos, mandats i adreces, que segurament defineixen bé els postulats i els plantejaments centrals. El novembre de 1941, segons torna a informar el diari *Las Provincias* (19 i 26-XI-41), l'inspector Michavila s'adhereix al pensament de l'escola catòlica de Lovaina. Ressalta el paper de la família com a primera institució educadora, de dret natural i diví; critica el naturalisme humanista que fa de l'home el tema central del pensament, allunyat del centre religiós i de la natura, una mena de divinitat panteística; rebutja l'evolucionisme i el positivisme que falsegen continguts i fins de l'educació; fins i tot la parcialitat de la teoria i visió biològica de l'interès de Decroly o Claparède, reduït el fet material i sensible. En jornades posteriors considera una educació integral, harmònica, progressiva, però rebutja que l'educador sigui un mer espectador que facilita o presencia un desenvolupament espontani sense imprimir cap direcció; en aquesta línia, acudeix a l'exemple del pecat original (natura caiguda) i la redempció (elevació a l'ordre sobrenatural per la gràcia); es busca la victòria de l'esperit sobre la carn, el triomf de l'espiritualitat.

La missió, es reitera, és treballar per una educació guiada per ideals, sobretot el de no viure la vida, sinó dominar-la, no buscant el valor del transitori, sinó en el fet permanent. Hi insisteix al llarg de la sessió del 6 de desembre de 1941: dels valors humans concebuts i formulats per sant Tomàs, se'n dedueixen els fins de l'educació, apunta; allí es fonamenta l'absoluta subordinació de tots al fi últim i sobrenatural de l'home.

I juntament amb la Religió trobem, contínuament, una altra capital referència: la Pàtria —també com a valor fonamental— i el paper de l'Estat; tots dos són objecte d'una lliçó nova del 13 de desembre; i en això darrer l'afirmació del conferenciant és rotunda: la finalitat única i permanent de l'Estat és el manteniment del dret. Es manifesta amb claredat que, quant a l'educació ha de contribuir per delegació, o en el cas que quedi desatesa per la iniciativa social; però no és acceptable que l'Estat faci seus els fins de la família, la societat i l'Església. La seva acció ha de ser mínima, ja que la missió d'aquell ha de ser tutelar i supletòria. El monopoli de l'ensenyament és una repugnant forma de l'absolutisme marxista.

Michavila aborda també l'anomenada «pedagogia de la llibertat», que ell radica a Rousseau i a la pedagogia llibertària, i que condueix a parer seu als falsos postulats del «respecte a la consciència del nen» i «l'autonomia de l'educand». El magisteri valencià tenia, amb tot això, una consigna pedagògica fonamental.

La revisió adoctrinadora empresa s'estimula per altres mitjans, i sempre es difon a través de la premsa local i regional. Per exemple, els «Cursillos de Doctrina del Movimiento», destinats a la formació d'instructors elementals del Front de Joventuts, que haurien de desenvolupar l'educació política, premilitar i física. El 9 de gener de 1942, *Las Provincias* anuncia una disposició respecte a la Delegació Provincial del Frente de Juventudes, «cuya importancia y trascendencia —dice— es ocioso comentar». I és que un decret del Ministeri d'Educació (de 18 d'octubre 1941) imposava a l'ensenyament l'obligatorietat d'aquelles disciplines, i un altre anterior (de 17 d'octubre 1940) havia establert les normes per ingressar al Magisteri Nacional: «Ningún maestro podrá tomar posesión de su escuela si no acredita haber obtenido el certificado de instructor elemental».

També, en aquest àmbit, cal esmentar la realització del Curs de formació nacionalsindicalista per a mestres; es tracta d'una acció —de vint dies— preparada per «fomentar el veritable amor a Espanya» i revalorar la cultura del nostre poble, tan desatesa —s'afirma— pels anteriors governants. En l'esmentat curs es recalca, de manera especial, la formació religiosa com a base cabdal dels valors culturals; i la regidora provincial de la Secció Femenina els va parlar de l'essencial obligació moral de les mestres (*Las Provincias*, 9 i 14-IX-1941).

El pas dels anys no afebleix el missatge i l'orientació imposada. No serà sobrer acabar aquest apartat subratllant el missatge que transmeten aquestes dues informacions. El pare Ángel Herrera Oria pronuncia una conferència a la Universitat sobre el paper d'aquesta en el nou ordre social, esdevenint la nova aristocràcia de la cultura i la tècnica que informi el poble i l'infongui el veritable sentit de la vida, el necessari esperit cristià (*Las Provincias*, 20-II-1944). El mateix Herrera Oria, impartint una altra conferència al Liceo Pedagógico de la Congregació Mariana del Magisteri, al·ludeix als esforços de la maçoneria per oposar a la pedagogia cristiana una altra de nova, desintegradora de la intel·ligència i afeblidora de la

voluntat i el caràcter: Rousseau, Dalember, Voltaire, pedagogia materialista de l'escola de Ginebra, l'obra de la Institució Libre de Enseñanza. A tot això han d'oposar-se els nous mestres, que anomena «alféreces provisionales de la pedagogía». En acabar la intervenció del jesuïta, el capità general de València, que presideix l'acte, conclou: «Sense Déu, ni sense Pàtria no hi ha consciència recta; la formació espiritual és la major prioritat; el magisteri és un sacerdoti que ha d'exercir la responsabilitat d'inculcar a l'ànima infantil les grandeses hispanes. No podem, doncs, malmetre la gloriosa gesta de la Croada d'Alliberament» (*Las Provincias*, 14-I-1945). En tot cas, com observem al fons d'aquestes informacions, la tasca de la guerra, l'eliminació del contrari, queda perllongada en un combat diferent que, ara amb la victòria, té un objectiu clar: assegurar i fonamentar el nou règim. Una actitud bel·ligerant contra «traïdors», «antiespanyols», «la desintegració liberal» i el «virus antinacional»; reconquerir les nostres essències.

INSTRUIR I EDUCAR COM A BATALLA: RECTIFICAR I ORDENAR ELS CAMINS POLÍTICS I SOCIOCULTURALS

Aquest plantejament emergent havia d'esforçar-se de manera immediata i ferma a ignorar, esborrar, falsificar o deslegitimar les novetats defensades o incorporades pels impulsos més modernitzadors i democratitzadors, sobretot aquells que van consolidar-se durant el temps republicà. Això constituïa un propòsit fundacional, que requeria una profunda i ràpida exposició i intervenció politicoideològica, de socialització.¹

Davant d'ells s'atendrà, aviat i consegüentment, a «reaccionar», a recuperar i emfatitzar les tradicions més conservadores per definir una ideologia nova i construir una nova societat. Per això s'enderrocarà la pedagogia existent de renovació educativa; es faran desaparèixer els conceptes polítics d'educació que implicaven més compromís amb la llibertat i la democràcia; se censuraran les més exigents concepcions de la identitat professional dels docents; i es vigilaran i castigaran les actituds o accions que s'entenguin com a «disgregadores».

Ocultar, inculcar, legitimar, integrar, mobilitzar... una enorme batalla per arrencar «amb mà dura», com diu Sainz Rodríguez, les perniciosos llavors escampades. En el cas de l'educació, i des d'aquell moment, la manca de llibertat política suposaria, sens dubte, una política educativa allunyada de la justícia social i un enfocament pedagògic endarrerit i degradat. I ha de retornar «l'escola espanyola

1. RAMÍREZ, M., *España 1939-1975: Régimen político e ideología*, Barcelona, Labor, Guadarrama, Punto Omega, 1978. FERNÁNDEZ-SORIA, J. M., *Educación, socialización y legitimación política. (España 1931-1970)*, València, Tirant lo Blanch, 1998.

de segles millors» com a fruit d'una «contrarevolució», que és el que Espanya necessita en l'ordre pedagògic, segons escriu Romualdo de Toledo el 1939.²

S'obria així, amb aquests enfocaments, un decenni ombrívol, com ho qualifiquen José Luis García Delgado i Juan Carlos Jiménez;³ començava, certament, un dur i llarg epíleg de l'enfrontament armat. Falange i Església concorrien a aquesta contesa, amb recels creuats, intentant una pugna o batalla més: influir i controlar, des d'interessos i posicions diferents, però amb una entusiasta identificació entre Pàtria i Religió, o en la fonamentació de la ideologia i la cultura en el fet religiós; avança una determinada transversalitat, o integració indissoluble, ben clara en manifestacions com les de Sainz Rodríguez el 1938: «conjuguar con una doctrina original propia» l'autoritat estatal i les normes de la tradició catòlica; o, com defineix José Ibáñez Martín el 1944: «La unión de esos grandes ideales que nos unieron en el servicio de Dios, servicio de la Iglesia, servicio de la Patria y servicio de Franco».

Va ser un temps que, insisteixo, com escrivia el pare Silvestre Sancho, s'imposava una consigna: «Si queremos ganar la batalla de la paz, que nuestros soldados ganaron en la guerra, hemos de ir al campo de la educación, que en él se ha de dar, se está dando la principal batalla».⁴

I per desenvolupar aquest propòsit es reprenen i enforteixen determinats idearis, fronts i camins, que a la immediata postguerra conflueixen i concorren en aquest temps de rectificació, recollint els ressons de reiterades crides que incideixen en els temes de la preservació i exaltació de la tradició, del fet catòlic i del fet nacional.⁵

Podem trobar-los, per exemple, a *La afirmación española* de José María Salaverría, obra que es presenta —el 1917— com a alè per emprendre una seriosa reacció davant d'una realitat anterior en què es va fomentar, diuen, l'automenyspreu a la nostra pròpia identitat i força com a país. Espanya és considerada allà com un país diferent, diferenciat, cansat del menyspreu i la negació d'Espanya; i per això es demana i desitja un moviment espiritual revolucionari.⁶ La Falange és, per altra banda, i ja als anys trenta, una fervent crida a l'autoestima, a valorar el que és espanyol davant de vells corrents del 98 i la *regeneració* que —en aquell moment— es qualifiquen de mediocritat intel·lectual i com a generadores de pessimisme i

2. TOLEDO, R. de, «Prólogo» a INIESTA, A., *Garra marxista en la infancia*, Burgos, Hijos de Santiago Rodríguez, 1939.

3. GARCÍA DELGADO, J. L. i JIMÉNEZ, J. C., *Un siglo de España. La economía*, Madrid, Marcial Pons, 1999.

4. *Revista Nacional de Educación*, 3, 1941, p. 104.

5. GONZÁLEZ CUEVAS, P. C., «Tradicionalismo, nacionalismo, catolicismo: la extrema derecha en el régimen de la Restauración (1898-1938)», *Ayer*, 71, 2008, p. 25-52.

6. SALAVERRÍA, J. M., *La afirmación española*, Barcelona, Gustavo Gili, 1917, p. 39.

desconfiança a les potencialitats d'Espanya. El moviment falangista vol ser *treball* i *milícia* en aquest sentit, i combat per ressaltar el caràcter i la presència d'una educació política centrada en el seu esperit i doctrina: disciplina, obediència, sacrifici i una pedagogia nacionalsindicalista. Per altra banda, l'Església catòlica, a la seva Carta col·lectiva de l'episcopat (juliol de 1937) ja s'adheria a l'esforç per «la conservación del viejo espíritu, español y cristiano» que significava la Cruzada, legitimant així la rebel·lió i la guerra.⁷

Ja durant el transcurs del període bèl·lic, algunes avançades del que es podia fer des de l'educació comencen a ser presents en l'ordenament polític. Al pròleg a l'edició de *Menéndez y Pelayo y la educación nacional*, Pedro Sainz Rodríguez reconeix la importància de recollir alguns dels seus textos per valorar «el espíritu que los animaba» i que —com assenyala— podem elevar-los a la categoria de «evangelio docente para la educación de nuestro pueblo», o de «postulados doctrinales de nuestro resurgimiento nacional».⁸

En el discurs que pronuncia durant l'acte commemoratiu de la mort de l'erudit santanderí arriba a afirmar: «Yo soñé con que un día la restauración de la España inmortal que está en la obra de Menéndez Pelayo [...] fuese un día, día del Estado, valores de España, norma que sirviese para devolver al pueblo español un sentido de su conciencia [...] una ambición de su futuro y de su porvenir». Tanmateix, hi insisteix notòriament: «Hoy podemos convertir la obra de Menéndez Pelayo en nuestro discurso a la Patria y a la catolicidad española»; la reconstrucció d'Espanya no seria res sense recuperar «su conciencia y su personalidad histórica».

Per a Sainz Rodríguez aquesta recuperació era, certament, una tasca fonamental i urgent; de forma ben clara destacava com la pedagogia revolucionària s'havia dedicat a esborrar la idea de Pàtria com a entitat moral de la consciència. En estudiar el seu treball en la política educativa durant l'etapa bèl·lica, López Bausela l'ha qualificat encertadament com una contrarevolució pedagògica. Així, podem llegir a la seva obra *La escuela y el Estado Nuevo*:⁹

La Pedagogía revolucionaria ha consistido además en borrar la idea de Patria como entidad moral de la conciencia de los españoles. ¿No recordáis que cuando algunos pensadores de la Institución se veían en trance de hablar de su amor a España nunca pudieron hacer más que elogiar a la Sierra de Gredos o los paisajes del Guadarrama o las encinas del Pardo, porque cuando se asomaban a una

7. Tal volta hem d'anotar en aquest punt la bona acollida de la sublevació, molt destacada en els escrits de bisbes notables com Gomà o Pla i Deniel.

8. SAINZ RODRÍGUEZ, P., «Prólogo» a l'edició de *Menéndez Pelayo y la educación nacional*, Santander, Instituto de España, 1938.

9. SAINZ RODRÍGUEZ, P., *La escuela y el Nuevo Estado*, Burgos, Hijos de Santiago Rodríguez, 1938.

creación espiritual, se encontraban con el hecho indiscutible de que la civilización española está ligada como la hiedra al tronco, al sentido católico de la cultura y de la historia? Y por eso, como se trataba de arrebatar el sentido patriótico de la conciencia de los niños, como se trataba de borrar el contenido religioso de la función educativa, una concepción de la Patria como unidad moral, como concepción moral, tenía que desaparecer y se sustituía por ese elogio al que yo he denominado el patriotismo geológico, en el que se refugiaban algunos para disimular que no tenían patriotismo. [...] nuestra religión constituye la única posibilidad de poseer una clave para entender la historia de nuestra civilización y de nuestro pueblo y una norma para que pueda marchar nuestra nación por las rutas del porvenir.

Per a prosseguir amb les seves consideracions cal citar aquí algunes de les més rellevants: ataca «la gran herejía de nuestro tiempo» que és el «liberalismo roussoniano», així com la idea de l'home bo que no ha de ser redreçat ni corregit; rebutja el tòpic de l'individu enfront de la persona i del cultiu natural de l'home; refuta, és clar, l'aberració del laïcisme que —en paraules de Menéndez Pelayo— intenta «apagar en la mente del niño aquella participación de luz increada que ilumina a todo hombre que viene a este mundo».

Definitori i promotor, també, és el treball de José Pemartín, intentant obrir portes de futur; precursor, des d'una exaltada crida a «la demolición de un mundo estrecho y caduco», traça —en expressió d'Álvaro Castro—¹⁰ una «utopía reaccionaria». Per a Pemartín la Nueva España ha de ser essencialment catòlica; i la religió ha d'estendre's a totes les etapes del sistema educatiu, prohibint-se qualsevol ensenyament contrari a l'ortodòxia catòlica. Defensa una política educativa que pugui contrarestar «los defectos de la burocracia estatal» i que impedeixi l'«estaticación general de la enseñanza». En el seu llibre *Qué es lo nuevo* van quedar marcades grans línies bàsiques en correspondència amb les freqüents polèmiques que se succeïren entre Església i Falange fins a l'arribada de l'Acció Catòlica a l'àmbit governamental en 1945. Pemartín postula fermament, per tant, que els centres privats siguin presents en el sistema «no solamente en libre competencia», sinó «favorecidos y subvencionados por el Estado»; així com la cooperació de l'Església catòlica en la millora de l'ensenyament primari, com a garantia de regeneració instructiva, educativa i moral de la infància.¹¹

10. CASTRO SÁNCHEZ, Á., *La utopía reaccionaria de José Pemartín y Sanjuán (1888-1954). Una historia genética de la derecha española*, Cadis, Universidad de Cádiz, 2018.

11. Pemartín insisteix, en tractar la qüestió religiosa, que l'Església ha d'estar sempre estretament unida a l'Estat; afirma, fins i tot, que el «feixisme espanyol» serà «la religió de la Religió» (p. 50). El fet religiós és —per a ell— l'arrel de tota formació politico-social; el nostre «Movimiento salvador», declara, ha de ser fonamentalment catòlic. PEMARTÍN, José, *Qué es lo nuevo». Consideraciones sobre el momento español presente*, Sevilla, Cultura Española, 1937.

Una directriu, per cert, en la qual haurà d'insistir més tard un article editorial de la *Revista Nacional de Educación*¹² que fixa posicions sobre la tasca d'harmonitzar la col·laboració publicoprivada en l'educació del «orden nuevo». Un crucial aspecte que, com és ben conegut, definirà específicament la Llei d'Educació Primària de 1945, posant en relleu el reconeixement dels drets de l'Església en la creació d'escoles i en la vigilància i inspecció de l'ensenyament.

Però cal ressaltar igualment que, a la cerca del sentit teològic de la Història, Pemartín entén Espanya com a «centinela sobre el muro de la Ciudad de Dios»: «Porque si no consideramos a la Nacionalidad española como formada más que otra alguna, precisamente para cumplir esa Misión secular católica, de defensa y extensión de la Ciudad de Dios en el mundo, el concepto “España” se desvanece para nosotros». Aquests, per a ell, han de ser elements clau en l'afany *constructiu* d'Espanya.

En l'ordre pràctic s'anuncia, molt aviat i a manera de recuperació salvífica, una nova política educativa. La Llei de 28 de setembre de 1938 considerava l'Ensenyament Mitjà com el millor instrument per a influir en la transformació de la nostra societat, com a recurs essencial per a bandejar del nostre sistema educatiu, el mimetisme estrangeritzant, la russofília, la manca de formació doctrinal, fins i tot l'efeminament; també per a rescatar definitivament «la auténtica cultura española» i despertar en la joventut la «tensión militante y heroica». La Llei de 29 de juliol de 1943 reordenava la Universitat d'acord amb «la gloriosa tradición hispánica» adaptada «al estilo de un nuevo Estado», i al servei de «los fines espirituales y del engrandecimiento de España».

Recordem aquí, com un decret que implantava la Formació Política a la Universitat, atenia el desenvolupament d'aquesta component formativa destinada a ressaltar «la esencia de lo español», assenyalar la presència de «lo antiespañol en la historia», i encoratjar «la recuperación de lo español». El decret de 29 de març de 1944 (BOE 10 d'abril) pel qual s'estableixen en les universitats cursos per a la formació política dels estudiants declara alguna cosa que mereix ser transcrita àmpliament, per a detectar amb claredat el seu caràcter i significació:

Es misión ineludible de la Universidad Española la educación unitaria de la juventud. El orden total de los valores del espíritu debe dotar de plenitud y armonía a cualquier aprendizaje intelectual [...] Precisa la Universidad fomentar en cada uno de sus miembros la conciencia activa del servicio a Dios y a la Patria. De lo contrario, conseguirá, a lo sumo, formar en las aulas profesionales y técnicos, pero nunca hombres completos. La institución universitaria exige, por propia esencia, un sentido profundamente Humanista. Si esa íntima

12. «Editorial», *Revista Nacional de Educación*, 16, 1942, p. 3-8.

noción viniera a faltarle, el alma máter se convertiría, como ha estado a punto de suceder, en una fría colección de centros académicos, privados de aquella unidad viva que los agrupa y privilegia.

L'exposició de motius del citat decret afegeix claus concretes per al desplegament de la fórmula educativa corresponent:

Una manifestación irrenunciable de la integridad educativa de la Universidad es la formación política; formación que no puede ser improvisada, sino únicamente encauzada y dirigida. Antes que otra cosa cualquiera, el estudiante ha de sentir, con el amor de Dios, el fervor lúcido y profundo a España. El alumno universitario forma parte de una Patria, y su inalienable condición de español no puede ser descuidada en la etapa superior de sus estudios. Su conocimiento claro y hondo de la realidad española deberá ser fertilizado en la Universidad e iluminada su voluntad en la profunda comprensión y en la noble exigencia de su amor. Los hombres que hoy conducen a España adquirieron su sabor político a través de la heroica experiencia y el afán ardiente de los años ásperos. Pero este caudal de experiencia necesita ser orgánicamente acrecentado y transmitido a aquellos que, por razón de su edad, vivieron al margen, de nuestra hora matinal y no cosecharon directamente su entrañable verdad política.

D'altra banda, podem identificar finalitats i argumentacions similars en casos com els plantejaments que es manifesten per a justificar la creació de la Facultat de Ciències Polítiques i Econòmiques.¹³

España, en efecto, hace ocho años que se enfrentó con su propia existencia nacional haciéndose cuestión de sí misma y de su misión en el mundo. Fiel entonces a su tarea radical en la Historia, hizo coincidir su propio problema con el servicio a los valores universales. Y en esta línea permanece. Vive actualmente el mundo una pugna entre cuyos supuestos late una grave crisis política, crisis que no puede estimarse como parcial, ya que en ella se pone en cuestión nada menos que ese prodigio del espíritu que —con las limitaciones y dificultades inherentes a toda forma histórica— perfiló, en proceso glorioso de centurias, la figura de nuestra civilización: el Estado. Cuando se pretende, desde cualquier sector, sustituir el mando político por el dominio económico o de clase, no se atenta solo contra determinadas concepciones, sino contra la esencia misma de la cultura occidental. A esta situación hay que hacer frente en el orden gobernante, pero también en el del pensamiento.

13. Decret del 7 de juliol de 1944 sobre l'Ordenació de la Facultat de Ciències Polítiques i Econòmiques, *Boletín Oficial del Estado*, 4-VIII-1944.

En conseqüència, s'indica un objectiu que ha de ser bàsic i els seus mitjans de realització:

El Estado español —dentro de la concepción católica de la vida que constituye su firme e inquebrantable inspiración— lo evoca tan solo en la medida en que pueda servir de estímulo a las tareas del presente. A la nueva Facultad corresponde una misión de gran alcance. A ella son llamados los hombres que sientan la vocación de los temas políticos y económicos para que, con el ánimo y el rigor que la vida universitaria exige, puedan forjar una fecunda doctrina española.

ORIENTACIONS PER A L'ESCOLA

Quan el ministre d'Educació, José Ibáñez Martín, va presentar a les Corts —el 14 de juliol de 1945— la nova Llei d'Educació Primària, va afirmar amb força un missatge: que l'escola ha de portar al cor del nen, sobretot la voluntat de servir i estimar Déu; i també, que ha de convertir-se en «fragua encendida donde se forjen las virtudes del buen ciudadano» per a formar-se «en la idea y en el amor de la Patria».¹⁴ Escola catòlica i espanyola. En el mateix pròleg de la llei quedava anotat que enfront de la radical subversió de valors promoguda per la legislació republicana, es feia necessari restaurar la formació catòlica especialment en aquest àmbit escolar, així com «unificar la conciencia de los españoles», recollint de forma especialíssima les doctrines de l'encíclica *Divini illius Magistri*. Constant batalla per la unitat.

Centrant ara la nostra observació en aquesta etapa de l'ensenyament, considerem que és interessant assenyalar, en principi, la notòria influència i orientació proporcionada per tres autors importants com a bestreta i pòrtic d'aquesta obra reconstructora. En primer terme, les aportacions d'un llibre d'Antonio J. Onieva, *La nueva escuela española*, publicat el 1939; un text que serveix per a oferir un marc significatiu de definicions teòriques i aplicacions pràctiques. Escrit ja —com expressa l'autor— «entre el tronar de los cañones y el zumbido de los trimotores», està destinat a realitzar «una escuela estrictamente española» i amb «doctrina hispánica». En ell podem rastrejar afirmacions i direccions que, amb expressions reiterades, marcarien doctrina i direcció durant bastants anys. Allí s'enuncien, de manera taxativa, consideracions tan fonamentals com aquestes: la República va utilitzar el magisteri per a enverinar la infància; l'escola és un factor essencial i imprescindible del destí nacional; a l'escola li incumbeix la tasca

14. «En torno a la nueva Ley de Enseñanza Primaria», *Revista Nacional de Educación*, 55, 1945, p. 11-13.

de formar nens sociables, ni individualistes ni absorbents, fomentant l'esperit de servei, treball i constricció en profit de l'harmonia comuna; un mestre espanyol no pot ser més que catòlic, qui no sigui cristià no pot ser mestre espanyol; la missió del magisteri consisteix, en essència, a formar nens plenament espanyols; els mestres i les mestres han de fer sentir als nens i nenes el goig de ser membres de la Pàtria espanyola, encara que no ho entenguin; n'hi ha prou que sentin aquesta emoció.

Sempre en aquesta línia, està bé fixar-se ara en algunes indicacions que s'estenen en referències ben clares i concretes. Fixem-nos, per exemple, en aquestes dues:

La nación jerarquizada según niveles de valores es el Estado. El Estado se sostiene por el orden, que no es mero acto de policía, sino por la situación legítima de cada valor en su correspondiente nivel. Por el orden está a la cabeza del Estado el que más vale; se reconoce, acata, respeta y obedece al superior; se somete la libertad individual a las necesidades del Estado, que es el responsable de la comunidad y el que realmente necesita de libertad suficiente para ser fuerte, respetado, digno y hacer la felicidad de los súbditos.

La escuela tiene el deber de inspirar a los niños, con toda la fortaleza espiritual necesaria, el sentimiento de unidad nacional, unidad geográfica, de soberanía y de destino. Por la unidad geográfica no pueden admitirse desgarraduras ni fraccionamientos del área nacional; por la unidad de soberanía no pueden tolerarse autonomías, independencias ni privilegios de unas comarcas a costa de otras o de la misma nación de que son parcelas integrantes; por la unidad de destino no debe tolerarse palabra ni obra que conspire contra el ideal español [...].¹⁵

Tot i això, és fàcil constatar, quan es tracta de caracteritzar l'obra del mestre, la presència en els textos d'alguns conceptes també significatius: l'escola és convivència, diu, confiança, conversa; a això afegeix que «el niño es un ser activo, con fuerzas interiores que poco a poco van delineando su personalidad», i que «los niños son tan varios como sus individualidades, que cada niño es un ser distinto de los demás, cuya evolución natural debe ser respetada». A més, diu no a les «escuelas anquilosadas por la inacción; con las ventanas cerradas al cosmos vital (escuelas en las que no se creaba nada [...])» i advoca per una escola alegre i atractiva.

L'altre professional pedagògic a què ens volem referir —com a l'avantguarda d'aquesta nova ordenació educativa— és Adolfo Maílló; com el qualifiquen Mainer i Mateos, un veritable «pedagog orgànic» de l'Estat.¹⁶ El seu suport a

15. ONIEVA, A. J., *La nueva escuela española*, Valladolid, Santarén, 1939, p. 7-28 i 194.

16. MAINER BAQUE, J. i MATEOS MONTERO, J., *Saber, poder y servicio. Un pedagogo orgánico del Estado: Adolfo Maílló*, València, Tirant lo Blanch, 2011.

determinades qüestions que més avall citarem comença a perfilar-se ja amb anterioritat als anys de la Guerra de 1936-1939. Al pròleg a la segona edició de les seves *Nociones de Pedagogía*, ja expressa la seva satisfacció per les objeccions que alguns havien fet a la seva obra pel que fa a qüestions com la coeducació, o «l'espanyolització de l'escola». Això li ha servit, afirma, com a estímul negatiu. Per tal de no estendre gaire aquest apunt proposo la lectura atenta d'alguns paràgrafs del seu text, quan pretén oferir unes idees «per a una possible educació de la infància espanyola»: una «manera espanyola» de veure el món i la vida, una psicologia espanyola, una educació marcada pel «geni de la raça a què s'aplica». Llegim, referent al que desenvolupa entorn d'allò que és *original* i *específic* de la història i cultura d'Espanya, ja que, en sentit rigorós, sol·licita que l'educació no pot fer res més que canalitzar, regular i dirigir les forces preexistents:

Nuestra respuesta es taxativa. La escuela nacional, la escuela de España, debe plegarse a la psicología racial; debe cultivar y potenciar la españolidad.

Menester capital de españolización es el que corresponde realizar a la didáctica del idioma [...] no en el sentido estrictamente pedagógico, sino también en el aspecto nacionalizador, racializador [...] es necesario estructurar una didáctica de la lengua española que sea como una pedagógica y eficaz inmersión del espíritu infantil en las construcciones espirituales que la casta ha realizado en el decurso de los tiempos.

Debe ser cuidada y mimada la enseñanza de la Historia. Una Historia tan libre de extravíos chovinistas como de falta de formación de la propia personalidad.¹⁷

Al llarg d'*Educación y Revolución. Los fundamentos de una educación nacional*,¹⁸ també es revelen algunes qüestions d'interès. La seva principal preocupació és que la nova substància espiritual impregni les consciències de tots, que la formació del poble sigui eminentment política, que els fills puguin ser convertits en educadors dels seus pares; en definitiva, considera que l'escolarització haurà de situar-se com a arma de «propaganda educativa», i com a recurs substancial perquè les masses es disposin a «acceptar, convencidas, una estructura política en la que ellas apenas tengan otra misión que la de apoyar y robustecer las líneas de fuerza emanadas de las minorías dirigentes». L'educació patriòtica, segons el seu pensament, tindrà components intel·lectuals, afectius i volitius; i formarà la predisposició o l'actitud favorable al servei i al sacrifici; estarà basada, així, finalment, en sostenir la idea de Pàtria com a comunitat de vida políticocial.

17. MAILLO, A., *Nociones de Pedagogía*, Madrid, El Magisterio Español, 1935, p. 38-48, 90 i 280-283.

18. MAILLO, A., *Educación y Revolución. Los fundamentos de una educación nacional*, Madrid, Editora Nacional, 1943, p. 85-86.

És clar que hi caben moltes matisacions, en què aquí no és possible aturar-se. Però només per citar-ne una, fonamental pedagògicament, anotarem la que revela el difícil equilibri que cerca entre dues dualitats quan parla d'espontaneïtat, de llibertat, d'intervenció educativa, d'individu i de col·lectiu, d'educació social. Afirmar que «llibertat i espontaneïtat pures» condueixen a l'esterilitat i el caos; però dient que no vol defensar pas una pedagogia repressiva i de coacció. Defensa deixar obrar el nen d'acord amb les seves determinacions personals, però rebutjant tot «el pensament pedagògic modern», que —segons el seu parer— «està impregnado de esa morbosa propensión a una consideración mítica y mística de la infancia». I, molt curiós, davant l'estimació de l'individu com a subjecte de drets i consideracions, ressalta el valor del que és social, però «huyendo del peligro que acecha a toda solución autoritaria»; per acabar amb una altra manifestació, diguem, més que atrevida si és el cas: «[...] hemos de acotar en torno a la infancia un área dentro de la cual solo pueda entrar la pura solicitud educativa, libre de partidismos y apasionamientos [...]». Això sí, l'aplica per expressar concretament que l'escola soviètica o la feixista «nos parecen, a la luz de estas ideas, incursiones reprobables de la política en el ámbito pedagógico». Així ho expressa a la seva esmentada obra *Nociones de Pedagogía*.

Finalment, constatem també la influència d'Agustín Serrano de Haro, que ofereix diverses recomanacions per a la pràctica pedagògica a les escoles, instant a fer-ho de manera adequada i combativa. El 1941 adverteix els mestres i les mestres sobre el perill de la *mecanització*, la desafecció o el desànim; els encoratja que construeixin el seu propi mètode, aquell que necessiten, saben i poden desenvolupar; aconsella que l'adoptin assimilant les conquestes de la pedagogia, però a través de la seva pròpia experiència i d'acord amb les possibilitats i peculiaritats de la seva escola.¹⁹ Considera essencial que trobin el fonament de la seva activitat en l'observació dels nens i nenes, en les lliçons de l'experiència. En aquest *fer* el seu mètode, Serrano de Haro inclou uns punts cardinals d'orientació que —per les seves referències modernes— criden l'atenció i delaten les veritables fonts, encara que silenciades, d'una eficaç pedagogia: partir del coneixement de la naturalesa del nen, i respectar les lleis generals de la biologia, despertar l'interès, excitar l'activitat, la participació activa i conscient de l'alumnat; fer una educació integral. A totes aquestes indicacions n'afegeix una altra, ja coneguda: «Toda obra educativa ha de estar empapada de espíritu cristiano y nacional»; exhorta, en fi, a aconseguir una escola per unir «en haz apretado y eterno a todos los hijos de España».

Per això, el 1944, insisteix en el valor absolut de l'ensenyament religiós: «Y la vida religiosa tomará un sentido indestructible y profundo de unidad»; i per això

19. SERRANO DE HARO, A., *La escuela rural*, Madrid, Escuela Española, 1941, p. 85-109.

la formació patriòtica, l'amor i l'interès de la Pàtria, amb l'auxili de la geografia i de la història. I amb una finalitat rellevant: no tant que *sàpiguen*, sinó que *sentin* i *facin*.²⁰

Sí, tot es corresponia amb el sentit d'una batalla o contesa, dirigida, en efecte, a rebatre i abatre. Guanyar la batalla de reconstruir el que és vell sobre les ruïnes del que és nou. José Ibáñez Martín, ministre d'Educació Nacional, ho deixava clar en el seu discurs al I Consell Nacional del Servicio Español del Magisterio (S.E.M.), el 1943: el magisteri primari constituïa una part fonamental per a la defensa d'Espanya, la nova trinxera per al triomf de la Revolució, el «frente pedagógico, hoy tan importante como lo fuera en un pasado bien próximo el frente militar».

Convé, potser, acabar aquí amb el record d'una cosa que vam escriure fa temps. Aquesta manera de fer política, i d'anomenar a quelcom «educació», intentava «convèncer» del valor de la lluita pels nous ideals, però sobretot pretenia «vèncer» en la seva legitimació i implantació. A més, amb una contradicció evident i cruel: parlar d'unir i integrar, alhora que se separa i exclou; predicar la solidaritat i la integració harmònica, imposant —d'altra banda— el silenci de les dissidències, parlar de pau, però no oblidant els enfrontaments.

També, en l'àmbit pedagògic, amb les seves estratègies i tàctiques significatives, és clar que es va implantar la noció de «reconquesta nacionalcatòlica» per recuperar un «territori envaït».

20. SERRANO DE HARO, A., *Los cimientos de la obra escolar. Pedagogía práctica en el primer grado*, Madrid, Escuela Española, 1944, p. 26-37.